

Halland

och maktens landskap
under äldre medeltid

UTSKRIFT 20

Halland och maktens landskap under äldre medeltid

Red. Anders Håkansson och Malin Clarke

KULTURMILJÖ
HALLAND

EN DEL AV HALLANDS KULTURHISTORISKA MUSEUM

Denna bok har tillkommit
med hjälp av bidrag från
Sydsvensk Arkeologi AB

Utskrift 20 Halland och maktens landskap under äldre medeltid

Utskrift ges ut av Stiftelsen Hallands Läns museer, Kulturmiljö Halland

Detta är nr 20 i en löpande serie

Postadress: Kulturmiljö Halland, Tollsgatan 7, 302 32 Halmstad

Tel: 035-19 26 00

Hemsida: www.museumhalland.se E-post: kulturmiljo@museumhalland.se

Omslagsbild: Kronohemmanet Sjönevad enligt en geometrisk karta från 1759.

(Lantmäterimyndighetens arkiv, 13-ves-3).

Form och layout: Kulturmiljö Halland

© Kulturmiljö Halland och författarna.

Författarna ansvarar själv för innehållet.

Tryck: Bulls Graphics, Halmstad 2023

ISBN 91-85720-71-2

ISSN 1102-7290

Innehåll

Jes Wienberg

Ing-Marie Nilssons forskning 7

Ing-Marie Nilsson

Gud hjälpe hans själ! – Runristade monument på Halmstadslätten 13

Ing-Marie Nilsson med tillägg av Malin Clarke

Ysby kyrka och herresätet i Brödåkra 51

Ing-Marie Nilsson

Kungsgården Lagaholm och staden vid Lagan 73

Ing-Marie Nilsson

Sjönevadsborg 97

Anders Håkansson och Malin Clarke

Faurås och kungalevens landskap under tidig medeltid 137

Förord

I föreliggande utgåva av Utskrift har texterna en gemensam nämnare, nämligen arkeologen Ing-Marie Nilssons forskning kring halländsk medeltid. Ing-Marie studerade det halländska landskapet under många år med fokus på kyrkorna, men visade även ett stort intresse för den danska kungamaktens landvinningar i Halland under äldre medeltid. Några av Ing-Maries arbeten hann hon inte riktigt färdigställa före sin bortgång 2016, men de presenteras nu här i form av fyra artiklar. De efterlämnade textmanusen och figurmaterialet var i olika grad av publicerbart skick, men vi redaktörer har försökt fullfölja hennes arbete efter bästa förmåga utifrån de tankar, slutsatser och noter som fanns antecknade.

Publikationen inleds med en text om och en biografi över Ing-Maries forskning, skriven av professor Jes Wienberg. Därefter följer texten *Gud hjälpe hans själ – runristade monument på Halmstadslätten*, där Ing-Marie visar på runstenarnas potential för forskningen, trots det halländska materialets blygsamma och tämligen aparta material. I framställningen studeras de både som objekt och i relationen till sin regionala kontext på Halmstadslätten. Efterföljande *Ysby kyrka och herresätet i Brödåkra* bygger på Ing-Maries B-uppsats i konvetenskap, men där studien även var tänkt att ge en bredare inblick i Ysby sockens medeltida historia. Denna text var den minst färdigställda och har bearbetats av Malin Clarke. I den tredje texten *Kungsgården Lagaholm och staden vid Lagan* återvänder Ing-Marie till staden Laholm och frågan kring kungalevens etablering under äldre medeltid. Texten kan ses som en uppdatering och revidering av en artikel hon skrev i slutet av 1990-talet med titeln ”Kungamakt, köpstad och kyrka. Några tankar om medeltidens Laholm”, publicerad i Utskrift 7 (2003). Den fjärde texten *Sjönevadsborg - En tidigmedeltida borg i mellersta Halland* berör en av Hallands mest gåtfulla fornlämningar från äldre medeltid, en ringvallsanläggning gömd på en ö i en sjö i det inre av Ätradalén. Texten består av en genomgång av de arkeologiska utgrävningsresultaten, en fördjupning med utgångspunkt i det skriftliga materialet samt några möjliga hypoteser om borgens uppkomst och användning. Utskrift 20 innehåller även en femte text, *Faurås och kungalevens landskap under tidig medeltid*, som redovisar resultaten från ett forskningsprojekt kring Faurås kungsgård utanför Falkenberg som Ing-Marie och undertecknad initierade år 2010.

ING-MARIE NILSSON

Kungsgården Lagaholm och staden vid Lagan

Laholmsområdet under vikingatid och medeltid

Strax norr om Laholm, på Skansholmen i Lagan, ligger Lagaholms slottsruin. Numera löper landsvägen mot Halmstad rakt över fornlämningen, och det man idag kanske främst lägger märke till är 1930-talets vattenkraftverk med den stor-slagna turbinhallen, ett nationalromantiskt industripalats i vacker natursten. En närmare blick ger emellertid vid handen att Lagaholm också inrymmer välbevarade ruiner av Christian IV:s lilla femkantiga bastionsbefästning som syftade till att skydda Lagans nedre lopp. Anläggningen påbörjades 1609 men blev snabbt omodern till följd av krigskonstens snabba utveckling, och revs redan 1675. Under lämningarna av renässansbefästningen döljer sig emellertid även spåren av en ännu äldre anläggning, den medeltida borgen Lagaholm. Det äldsta be-lägget för namnet Lagaholm är dock ytterligare några decennier äldre och kommer från kung Valdemars jordebok från omkring 1230.

Figur 1. Översiktsbild Laholm.

I denna källa omtalas Lagaholm på två ställen: i Kungalevslistan och i Hallandslistan. Att orten nämns i Kungalevslistan visar att den vid denna tid ingick i den kungliga domänen, men säger egentligen inte så mycket mer. I Hallandslistan, där alla intäkter från skatter och kungliga gods från Halland förtecknas, finns dock en något mer innehållsrik beskrivning. Texten kan (i fri översättning från latinet) utläsas: "Själva gården Lagaholm räntar av torget, landborna, skatten, kvarnen och fisket 15 mark silver" (KVJ:36f). Två aspekter av detta är särskilt intressanta. Den första är att Lagaholm var en lönsam gård. Det var den kungsgård i Halland som renderade näst mest pengar till kronan. Endast Tölö gav mer (20 mark silver), medan övriga kungsgårdar inbringade mellan 8 och 10 mark silver. Lagaholm var också den kungsgård som hade flest separata verksamheter knutna till sig. Flera av kungsgårdarna i Hallandslistan hade inkomster från landsbogods (Grimeton, Faurås och Hjortsberg), Faurås hade utöver detta även avkastning från kvarndrift och Hjortsberg från fiskeri. Lagaholm utmärker sig dock genom att ha intäkter från alla dessa inkomstkällor och dessutom från "torg" och "skatt". Detta har vanligen tolkats som att

Figur 2. Häraeder, medeltida kungsgårdar och städer i Halland. Ur Nilsson 2016:192, fig.1.

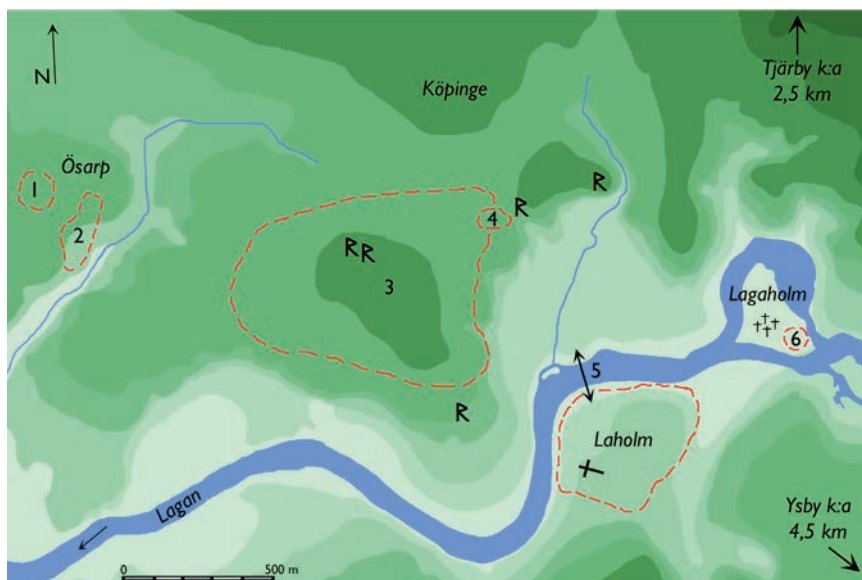
det i kungsgårdens närhet försiggick någon form av organiserad handelsverksamhet. Sammantaget vill jag hävda att dessa iakttagelser pekar i en bestämd riktning, nämligen mot att 1200-talets Lagaholm utgjort en betydande och väl förankrad kunglig etablering på Laholmsslätten. Det Lagaholm som vi möter i Hallandslistan framstår som ett tydligt nav i ett diversifierat och specialiserat produktionslandskap under regal överhöghet. I det följande skall jag försöka utveckla och förtydliga argumenten för denna tolkning samt även skissera en möjlig bakgrund till hur en sådan utveckling kan ha kommit till stånd.¹

Laholmstrakten under vikingatiden

För att diskutera frågan om kungamaktens etablering är det först nödvändigt att skapa sig en uppfattning om hur situationen i området såg ut dessförinnan. För att förtydliga argumentationen har jag valt att fokusera på tre huvudområden som jag anser vara särskilt viktiga i sammanhanget: makt, ekonomi och religion. Närmare bestämt: vilka förändringar sker inom dessa områden, och hur ska de tolkas?

Kunskapen om Laholmstrakten under yngre järnålder var länge bristfällig. Fram till 2000-talet fanns endast ett vikingatida silverfynd belagt från området, en liten fingerring från Tjärby (Hårdh 1976:30). Sedan dess har dock arkeologiska insatser på byn Köpinges mark, mitt emot staden Laholm, resulterat i mängder av intressanta fynd och boplatzlämningar från yngre järnålder. En förundersökning på sydslutningen ned mot Lagan har visat på rester av långhus med anslutande grophusbebyggelse samt statusindikerande fynd som rovfågelsben och ett arabiskt silvermynt daterade till vendeltid (Wranning 2006; Bjuggner *et al* 2010:54ff). I anslutning till detta område har metalldetekteringar givit rikliga fynd, bland annat dussinnet sönderklippta islamiska silvermynt och annat bitsilver; material som starkt indikerar att handels- och marknadsfunktioner varit knutna till platsen. Dateringen av materialet indikerar att denna haft en storhetstid under 800-talets förra del och mitt (Bjuggner *et al* 2010:62ff). Även på andra håll har material med anknytning till handelsverksamhet påträffats. I samband med undersökningar 2007 i Tjärby påträffades en del av ett silvermynt från senare delen av 700-talet samt vikter och delar av en balansvåg (Bjuggner 2008; Martinsson 2008). Ett mycket ovanligt fynd har också framkommit i Skogaby, 9 km öster om Laholm, närmare bestämt en s.k. Alsengem från 1100-talet, ett exklusivt glassmycke eller amulett som brukar sättas i samband med kontinentala handelskontakter (Håkansson 2008). I sammanhanget kan också nämnas den större boplatz från romersk järnålder som undersöktes på

¹ Texten kan ses som en uppdatering och revidering av en artikel jag skrev i slutet av 1990-talet med titeln "Kungamakt, köpstad och kyrka. Några tankar om medeltidens Laholm", publicerad i Utskrift 7 (2003).

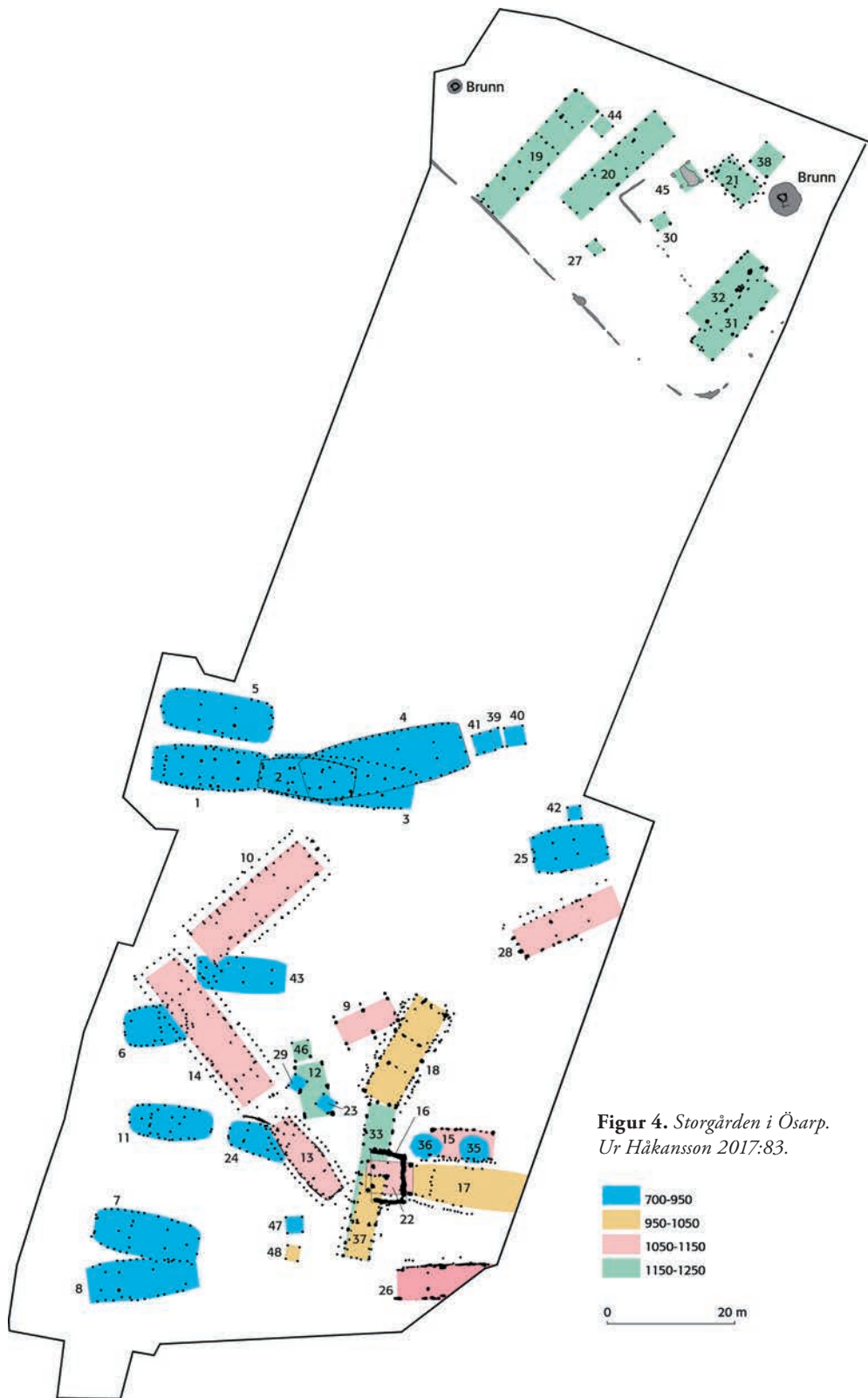

Figur 3. Laholmstrakten under vikinga- samt äldre medeltid. R=gravhögar. 1 och 2= lämningar efter storgården vid Ösarps. 3=sammanhängande parti med kärnåker med höga fosfatvärden. 4=toftområde i Köpinge. 5=vadställe (enligt 1709 års karta). 6=Laholm. Karta: Ing-Marie Nilsson

1990-talet i Hov, där bland annat flera romerska denarer påträffades. I undersökningsrapporten tolkades platsen som en möjlig stormanna- eller hövdingagård (Westergaard 1993), men huruvida dessa förmodade funktioner haft kontinuitet fram i yngre järnålder kan inte bedömas. En möjlig indikation på att platsen kan ha haft administrativa funktioner är att det i byn finns ett marknamn kallat Tingsåkrarne (Brink 1998:304).

Studier av landskapets bebyggelsestruktur från denna period har ibland visat på större gårdsenheter, någon gång associerad med grophusbebyggelse. Detta skulle kunna tolkas som om vikingatidens Halland, åtminstone på slättbygden, varit ett aristokratiskt landskap präglad av storgårdar som kan ha brukats med trälarbetskraft (Håkansson 2017:162ff). En dylik storgårdsbebyggelse med rötter ned i vendeltid har undersökts vid Ösarps. På platsen fanns under denna period flera större långhus, mindre byggnader och grophus, och det förefaller som om bosättningen genomgått en omstrukturering vid mitten av 900-talet (Håkansson 2017:83, fig. 3:20).

När det gäller frågan hur invånarna i Laholmsområdet under vikingatiden förhållit sig till övernaturliga makter är vi i huvudsak hänvisade till två bräckliga källmaterial: undersökta gravar samt religionsindikerade ort- och marknamn.

Figur 4. Storgården i Ösarp.
Ur Håkansson 2017:83.

När det gäller gravtraditioner var brandgravskicket under denna tid helt dominerade (Svanberg 1999:90). Inget tyder på att Laholmstrakten skulle ha avvikit i detta avseende, men det finns ännu inget material i form av undersökta vikingatida gravar att tillgå. På åkrarna vid Ösarp skall det på 1800-talet ha framkommit ett treflikigt bronsspänne tillsammans med ben- och urnerester, och vid en arkeologisk förundersökning i Köpinge 2005 framkom brända ben som skulle kunna härröra från en brandgrav (Arbman 1954:158f; Wranning 1996:87; 2006). Även i området kring Kung Ises hög har flera metallfynd från perioden vendeltid till omkring 1100 framkommit i samband med metalldetekteringar, bland annat högkvalitativa spännen och söljor, en ringnål i silver, och en nyckel i brons; material som skulle kunna härröra från sönderplöjda gravar (Bjuggner *et al* 2010:61f). Det går därför i nuläget inte att säga något om vilka ritualer som omgett gravläggningarna eller hur långt fram i tiden man bränt sina döda. Beträffande den förkristna kultutövningen ger ortnamnsmaterialalet vissa indikationer. Norr om Lagan, ca tre km öster om Laholm ligger Ahla, ett namn som har ansetts gå tillbaka på det gotiska ordet *ahls* i betydelsen tempel/kultplats (Sahlgren 1948:35; Ljunggren 1959:1059). Några kilometer från Ahla, på Lagans södra sida, ligger orten Hov, vars namn har givits en liknande centralitetsindikerande tolkning med anknytning till förkristen kult (Sahlgren 1948:68; Ljunggren 1959:1059). I närheten av byn Hov finns också flera teofora marknamn: Thorskulla/Thorsåkrarna och Lunden/Lundsåker (Brink 1998:304). Marknamn som visar på kopplingar till ett förkristet panteon har emellertid sannolikt funnits på många håll. Strax väster om Trulstorps medeltida by finns exempelvis fält med namnen Ullsåker och Thorsåker (Kadefors 2009). Även om dessa namn är suggestiva vet vi egentligen inte vad de representerar, eftersom några rituella praktiker inte har kunnat knytas till platserna genom arkeologiska undersökningar. Vi har därför svårt att bedöma huruvida de har varit associerade med funktioner inom den förkristna kulten och i så fall under vilken period.

Sammantaget innehåller bilden av Laholmstrakten under vikingatiden många luckor som får fyllas med hypotetiska resonemang. Det finns dock fog att anta att storgårdar som kontrollerades av lokala elitgrupperingar utgjort bärande delar i samhällsstrukturen. Ösarp och möjligen Köpinge skulle kunna vara exempel på sådana etableringar. Detta aristokratiska storgårdslandskap utgjorde också en spegling av den norröna traditionens mytologiska världsbild, centrerad kring fester och hjältedåd i asagudarnas avlägsna men ändå välbekanta hallar. Den förkristna kulten var i hög grad kopplad till gården och dess ägare. Riterna åskådliggjorde och bekräftade en mytisk ordning som troget reflekterade befintliga sociala mönster. Vi vet inte hur långt fram i tiden den förkristna seden varit dominerande i området, men ett rimligt antagande är att den levtt kvar under större delen av 900-talet. Det kan heller inte uteslutas att det funnits en högre

hierarkisk nivå i detta sociala landskap, ett övergripande maktcentrum eller, om man så vill, ett hövdingasäte. Det rika materialet från Köpinge/Ösarp antyder att detta skulle kunna vara en sådan plats. Andra lokaler som föreslagits är Hov/Ahla, huvudsakligen med hänsyn till ort- och marknamn relaterade till förkristen kult och tingsförhandlingar (Brink 1998:304, jfr även Sahlgren 1933:216; Hähnel 1974:8). Kanske bör man överväga möjligheten att se centraliteten som mer spridd i landskapet.

Kungamaktens etablering – perioden 1000–1150

Någon gång efter år 960 proklamerade kung Harald Blåtand på den större runstenen i Jelling att han lagt under sig hela Danmark och Norge och gjort danerna kristna. Texten är kort och lakonisk men Jellingstenen är knappast ett monument som skall förknippas med harmoni och fredlig samexistens. Det är ett vittnesbörd om en vunnen konflikt, om underkuvande, maktövertagande och införandet av en ny religiös ordning. Den berättar om en situation där lokala elitgrupper konfronterats av kungens övermakt och ställts inför det svåra valet mellan att inordna sig i en ny maktstruktur eller gå under. Under denna period kan signifikanta förändringar skönjas också i Laholmsområdet, förändringar som jag vill sätta i samband med denna utveckling.

En av grundfrågorna i sammanhanget gäller den första kungsgårdens tillkomst. Det finns inga uppgifter eller källmaterial som kan belysa när detta har skett eller hur gården sett ut. Namnet antyder att Lagaholm haft ett ö-läge, men vi kan strängt taget inte vara helt säkra på att den varit lokaliserad till Skansholmen, även om detta är ett antagande som kommer att göras här. Alla resonemang kring denna anläggning är således helt hypotetiska, men mitt förslag är att kungsgården etablerats allra senast under förra delen av 1000-talet. En vägledande faktor när det gäller den presumtiva lokaliseringen till Skansholmen anser jag vara platsens läge. Från den lilla ön i Lagan har ån kunnat kontrolleras, och platsen är också välvald i relation till redan existerande "centraliteter" i landskapet som Köpinge och Ahla/Hov.

När det gäller den agrara baseekonomin tycks det ske vissa förändringar i produktionssystemet. Grunden har förmodligen fortfarande utgjorts av storgårdar, men från mitten av 900-talet finns det också belägg för små och mellanstora gårdar. Anders Håkansson anser att detta tyder på en rörelse från den förmodade vikingatida storgårdsdriften med trälar mot mer av en huvudgårdsdrift, dvs. att storgårdarnas marker i viss utsträckning kommit att brukas av landbor eller torpare bosatta på egna, mindre gårdsenheter (Håkansson 2017:162ff). Signifikant är också att det i perioden introduceras en ny form av byggnad: trelleborgshus, en hustyp som först uppträder i kung Harald Blåtands danska ringborgar i slutet av

900-talet. Trelleborgshus är långhus med konvexa långväggar som försetts med yttre snedsträvor, och det är det senare draget som ger husen ett karaktäristiskt utseende. I samband med järnvägens utbyggnad på 1990-talet undersöktes fyra lokaler väster om Laholm: Ösarp, Östorp, Kärragård och Trulstorp, och på alla dessa framkom gårds- eller storgårdsbebyggelse med varianter av trelleborgshus (Wranning 1996; 1999; Bjugner & Rosengren 1999). Trelleborgsarkitekturen har genom sin visuella särprägel ofta uppfattats som betydelsebärande. Per Wranning anser att byggnaderna uppförts av lokala storbönder som velat markera status genom att ta till sig ett modernt arkitektoniskt formspråk associerat med kunglig prestige (Wranning 1999:48). Det skulle emellertid också kunna vara tvärt om: att byggnadsformen inte valts helt frivilligt, utan att den varit mer eller mindre påtvingad utifrån som ett tecken på underkastelse. Oavsett vilket av tolkningsalternativen man väljer, kan man inte bortse från att arkitekturen markerar en form av inordning och en acceptans av en världsbild där det är den danske kungen, inte den lokale hövdingen, som utgör sinnebilderna av makt.

I samband med kraftverksutbyggnaden stötte man i början på 1930-talet på åtskilliga skelett på den västra delen av Skansholmen. De låg i öst-västlig riktning och allt tydde på att det rörde sig om en tidigare okänd kristen gravplats. Huvuddelen av dokumentationen från dessa tidiga utgrävningar har dessvärre gått förlorad, men platsen har även senare, 1979 och i början av 1990-talet, blivit

Figur 5. Gravläggningar från begravningsplatsen vid Lagaholm. Ur Anberg 1994:32.

föremål för arkeologiska undersökningar. Även om begravningsplatsens norra begränsning kunnat påvisas arkeologiskt är dess storlek svår att bedöma. Det har dock uppskattats att mellan 2000 och 5000 individer kan ha gravlagts där (Anberg 1994:15f; 2003:36). Även dateringen är problematisk och bygger till största delen på en typologisk gruppering av skelettens armställningar. Utifrån detta har gravplatsen bedömts vara i bruk från 1000-talet och åtminstone fram mot slutet av 1300-talet (Anberg 1994:15; 2003:34).

I detta område upptäcktes det på 1930-talet också flera lämningar som uppfattades som murar eller utbottningar till murar, några av dem tegelmurar andra kallmurar. Vid en av dessa murrester framkom rester av flera gravar. Ett par av murarna finns markerade på en skissartad planritning, men för övriga lämningar kan läget inte alls preciseras (Harald Nilssons rapport till Riksantikvarien 1932, HMA Arkiv Halmstad). Även om någon kyrkobyggnad inte kunnat dokumenteras finns det mycket som tyder på att en sådan ändå funnits. En ytterligare indikation på en kyrkobyggnad är möjligen Johannes Mejers projektkarta från 1630-talet, där det i den västra delen av Skansholmen har utritats en större byggnad inom en rektangulär inhägnad. Kartan är mycket översiktlig men strukturerna ligger ungefär i det område där en kyrka skulle kunna ha legat (fig. 5). Att det bör ha funnits en tidig kyrkostiftelse i området antyds av Laholms stadskyrkas patrocinium S:t Clemens. Erik Cinthio har gått ige-

Figur 6. Johannes Mejers karta över Laholm från 1630-talet med möjlig indikation på kyrkobyggnad och kyrkogård på Lagaholm.

nom bortåt dussinet stadskyrkor med detta namn, dessvärre inte inkluderande Laholm, och har funnit att kyrkostiftelserna som regel kan föras tillbaka till 1000-talet, och att många etablerats redan under århundradets förra del. Clemenskyrkorna har genomgående fungerat som kungsgårdskyrkor, och de har oftast placerats utanför eller i utkanten av det dåvarande stadsområdet (Cinthio 1968:110f). Allt detta är faktorer som stämmer mycket väl in på Laholm, och jag vill därför hypotetiskt anta att gravplatsen på Skansholmen haft samband med en kungsgårdskyrka som kan ha etablerats så tidigt som under förra delen av 1000-talet. Gravplatsen och den förmodade kyrkan på Skansholmen representerar således en tydlig religiös nyorientering i området, och vittnar om introduktionen av en kristen, centraliserad infrastruktur.

Någon gång mot slutet av vikingatiden, kanske redan i början av 1000-talet, inleds en utveckling där den danska kungamakten allt mer sätter sin prägel på landskapet. Ett steg i detta är etableringen av en kungsgård, sannolikt på Skansholmen där medeltidens befästa kungsgård legat. Jämfört med andra storgårdar har den i så fall haft en högst ovanlig placering. Läget på en relativt liten holme visar att anläggningen inte har varit avsedd att fungera som en del i ett agrart produktionslandskap. I stället signalerar placeringen exklusiv distans. Kungsgården tycks ha legat utanför, eller om man så vill, stått över, de befintliga bosättningsstrukturerna. Kanske har huvudbyggnaden på denna kungsgård varit ett trelleborgshus som senare stått modell för omgivande gårdar (jfr Wranning 1996:94). Trelleborgsarkitekturen kan då ha fungerat som en markör för en ny överhöghet, en ny nivå av rangordning i landskapet; att det nu fanns en högre auktoritet som inte var personligen närvarande men som ändå genomsytrade allt. Sannolikt är det också kungamakten som ligger bakom den första kristna etableringen i området: gravplatsen på Skansholmen och den förmodade träkyrka som hört till denna. Med kristendomen följde nya rituella traditioner som lyftes över från det lokala till det centrala planet; lokala förkristna gravfält överges och en central kristen begravningsplats inrättas vid Lagaholm (jfr Bjugger *et al* 2010:62). Kulten administrerades inte längre av lokalsamfundets egna medlemmar utan av utifrån kommande specialister (präster), och i stället för den förkristna sedens decentraliserade kommunikation med synliga och fysiskt påtagliga gudomligheter, representerade den kristna läran en centraliserad och hierarkisk relation med en fjärran och osynlig gud. Det finns således en parallellitet mellan de förändringar som sker inom de världsliga och andliga sfärerna. Båda representerar inordning i större system med tydlig rangordning, det kungliga respektive det kyrkliga.

Konsolidering och omorganisation – perioden 1150–1230

På 1100-talet bör Lagaholm ha kommit att bli knutpunkten i den kungliga förvaltningen i Höks härad, och jag vill hävda att det är under seklets andra hälft som utvecklingen mot den situation som möter oss i kung Valdemars jordebok verkligen börjar ta fart. Av jordeboken framgår att kungen skattlagt landskapets invånare, något som grundade sig på rätten till avlösning från ledungsplikten. Det fanns tre former av skatter: vinterstut, vårstut och kvarsäte, och jämfört med de närbelägna häraderna Halmstad och Tönnersjö var Höks härad mest inkomstbringande. Kungen gjorde också anspråk på landskapets allmänningsskogar och hävdade beskattningsrätt av alla nyetablerade byar och bebyggelser i skogsbygderna i häradets södra och östra delar. Dessa erlade huvudsakligen skatt i kvarsäte², och denna skatteintäkt var i Höks härad lika hög som för Halmstad och Tönnersjö häraderna tillsammans. Från Höks härad fanns också en särskild inkomstpost om 16 mark penningar för ”den allmänna landbobebyggelsen” (KVJ:36).³ Vidare gjorde kungen anspråk på intäkter från rättsskipning (böter), och även här synes Höks härad ha varit det område i Halland som inbringade mest. Det är rimligt att tänka sig att insamlandet av dessa skatter och andra inkomster administrerats från Lagaholm. Jordeboken vittnar om en expansion och en formalisering av häradets utskylder, vilket i sin tur torde ha medfört en motsvarande utvidgning av kungsgårdens förvaltningsmässiga befogenheter.

Denna ökning av skatteintäkterna innebar samtidigt att kungens beroende av inkomster från egna gods minskade, och utrymmet att avyttra dessa blev större. Detta skedde omkring år 1160 med marker som kung Valdemar I innehade i Hov. Av donationsbrevet framgår att kungen skänkte ”kyrkan i Hov” med diverse tilliggande ägor (åkrar, ängar, skog, några platser där det växte pors samt fiskerättigheter) till Ringsted kloster (DD 1:2 nr 131, jfr även DD 1:3 nr 14). Vi har ingen kännedom om hur kungen från början kommit i besittning av denna egendom, men det är intressant att den legat i just Hov, som framstår som ett potentiellt äldre centrum på Laholmsslätten. Möjligheten kan därför inte uteslutas att det rört sig om gods som konfiskerats från lokal elit som motsatt sig kungamaktens etablering i området.

Under senare delen av 1100-talet inleds en av de mer genomgripande omstruktureringarna av det halländska odlingslandskapet, en utveckling som kulmine-

-
- 2 Kvarsäte har uppfattats som en skatt för folk som ”satt kvar” i bemärkelsen att de inte ingick i det ursprungliga ledungsbaserade skattesystemet, dvs. skatten avsåg i huvudsak nyetablerade bebyggelser i expansionsområden.
  - 3 Innebörden av begreppet *Wlgaris incolatus* har diskuterats. Det skulle kunna beteckna landbobebyggelsen på allmänningen generellt eller åsyfta ett mer specifikt område, närmare bestämt det som under senmedeltiden kom att benämnas Hishults län (Nilsson 2009:175, med referenser).

rar under 1200-talet. Förändringen kan spåras i det arkeologiska materialet där åtskilliga bebyggelser förefaller ha anlagts i perioden, medan många av de äldre storgårdarna med rötter i vikingatiden tycks upphöra. De nyetablerade gårdarna har ofta omlokaliseras från äldre toftområden på inägorna till mer utmarksnära lägen (Connelid & Rosén 1997; Connelid 1999). Den nya bebyggelsen har bestått av få större gårdar och fler mellanstora enheter, vilket bör indikera ett brukningssystem baserat på huvudgårdsdrift med underställda landbogårdar. Att huvudgårdarnas ägor i mindre utsträckning brukats som storgods antyds av att bostadsytorna reducerats, vilket indikerar att en mindre del av arbetskraften nu varit bosatt på själva huvudgården. Övriga gårdar har samtidigt blivit lite större och jämnare i storlek, vilket visar på en rörelse mot en mer egaliserad landbobebyggelse (Håkansson 2017: 133ff). I Laholmstrakten kan denna utveckling spåras i Ösarp, där en bosättning med kontinuitet ned i vendeltid efter 1100-talets mitt splittras upp i minst två mellanstora gårdar (Bjuggner *et al* 2010:46ff; Håkansson 2017:130f). Detta har tolkats som en övergång från storgodsdrift till ett system baserat på arrendegårdar (Bjuggner & Rosengren 1999:91).⁴ Även de kungliga egendomarna har berörts av denna utveckling. Av kung Valdemars jordebok framgår att flera av kungsgårdarna, däribland Laholm, hade inkomster av landbogods (KVJ:36). Även om det är svårt att leda i bevis, är det tänkbart att kungamakten kan ha haft en drivande roll i utvecklandet av huvudgårds-systemet med landbogårdar.

I Hallandslistan omtalas även att kungsgården Lagaholm hade intäkter av torg och ”skatt”. Denna skatt har i äldre forskning ofta ansetts syfta på urbana uppbördar som midsommargäld och toftgäld, och har då tagits till intäkt för att Laholm vid denna tid existerat som stad (t.ex. Bolin 1929:165; Runquist 1951:69, 76f; Grill 1954:647; Aakjaer 1943:265; Ejwertz 1961:12). I senare forskning görs i regel inte en sådan direkt koppling, då skrivningen i jordeboken också kan syfta på en handelsverksamhet i Köpinge (t.ex. Redin 1982:24f; Rosén 1992:45). Nyare arkeologiska undersökningar har emellertid visat att staden bör ha etablerats på 1200-talet (Håkansson 2012; Larsson 2014), men huruvida den fanns på Hallandslistans tid är ännu ovisst, och tills vidare får det kanske räcka med att konstatera att handelsverksamheten varit förenad med kunglig kontroll och beskattning.

Av jordeboken framgår också att kungsgården hade inkomster från kvarndrift och fiskeri. Beträffande kvarndriften finns det i nuläget inte mycket att hänga upp en argumentation på, varken när det gäller datering eller lokalisering. Det är möjligt att det kan ha funnits kvarndrift i direkt anslutning till

4 Bebyggelseutvecklingen vid Ösarp skiljer sig dock från mönstret genom att ometableringen här innebar att bebyggelsen flyttades in i det historiskt kända inägo-området, inte tvärt om (Bjuggner 2010:49).

kungsgården på Skansholmen. På en lantmäterikarta från 1725 finns t.ex. ett par kvarnar markerade på ömse sidor fallet öster om Skansholmen (en mjölkvarn och en sågkvarn, Lantmäteristyrelsens arkiv M37-12:1), där den på den norra sidan fanns kvar åtminstone fram till mitten av 1800-talet. Kvarnen på den södra sidan finns markerad på en projektkarta från 1630-talet (Ejwertz 1961:38). Det finns emellertid också andra tänkbara kvarnlägen i närområdet. I anslutning till en numera utdikad bäckfåra på byn Köpinges mark finns i äldre lantmäterikartor marknamnet ”Mylledammarna”, vilket visar på förekomsten av en mölla (Bjuggner *et al* 2003:62). Fler möjligheter för kvarndrift finns i anslutning till Lillån som mynnar i Lagan halvannan kilometer öster om Lagaholm. Här ligger exempelvis Bonnarps kvarn som är belagd i det skriftliga materialet år 1665 (Sahlgren 1948:35). På Johannes Mejers karta från 1630-talet finns också en kvarn markerad mitt emot renässansbefästningen på Lagans södra sida (fig 5. Ejwertz 1961:38)

Kvarndriften har varit en viktig ekonomisk faktor när det gäller framväxten av åtskilliga 1100- och 1200-talsstäder (Thun 1982), och Laholm har sannolikt inte utgjort något undantag härvidlag.

En av de verksamheter som verkligen sticker ut i kung Valdemars jordebok är laxfisket i Lagan. Fiskeriverksamhet nämns visserligen också beträffande kungsgården i Hjortsberg, men det är tydligt att Lagafisket representerat något alldeles speciellt. Av Hallandslistan framgår att ”Herr kungens fiskeri” vid Lagaholm gav hela 1200 laxar, och laxfisket nämns även i huvudstycket i samma källa. Kungen kunde här räkna in 1000 laxar plus 65 laxar i skatter (KVJ:37, 25). Vidare kunde böter betalas i fisk, och här sattes en maxgräns för kungens intäkter på 800 laxar (KVJ:37).⁵ Laxfisket betydelse framgår också av kung Valdemar I:s donationsbrev angående egendomen i Hov. Här omtalas fisket som en av de resurser som tillföll munkarna i Ringsted, och i bekräftelsebrevet från 1170 framhålls särskilt klostrets rättigheter vad gäller ”fiskeriet innanför Hovs sockens gränser” (DD 1:2 nr 131; DD 1:3 nr 14). Fisk är givetvis en resurs som alltid varit betydelsefull, men fiskeriets utveckling till vad som närmast kan beskrivas som en industri under 1100- och 1200-talen hänger intimt samman med kristendomens definitiva genombrott, och behovet av alternativ till kött under årets många fastedagar. Kungens intresse för laxfisket i Lagan är därmed inte svårt att förstå, eftersom det bör ha varit förknippat med betydande intäkter.

Även på religionens område är detta en omvälvande tid. Kristendomens anammande kan redan tidigare ha lett till att träkyrkor byggts vid en del huvudgårdar och bebyggelsecentra, men än så länge finns det inga arkeologiska

⁵ Det framgår inte av kung Valdemars jordebok var dessa laxar fångats, men då lax enbart nämns i förbindelse med Lagan får det anses troligt att det är detta fiske som avses.

exempel på detta från Höks härad. Det finns dock ett indirekt belägg för en träkyrka i Hov. Av kung Valdemar I:s donationsbrev framgår det att det omkring år 1160 fanns en kyrka på platsen, en byggnad som decenniet senare beskrivs som ett kapell med tillhörande socken (DD 1:2 nr 131; DD 1:3 nr 14). Detta torde åsyfta en träkyrka, eftersom den nuvarande kyrkan är byggd i tegel och därför sannolikt bör vara något yngre. Under 1100-talets senare del inleds dock en kraftig utbyggnad av stenkyrkor i Höks härad som torde höra samman med en allmän sockenbildning. Detta innebar en decentralisering av den kyrkliga verksamheten där rituella funktioner återfördes till lokalsamfundet. Byggandet av kyrkor i sten var samarbetsprojekt som förenade bygden och därefter för alla tider cementerade en social, religiös och ekonomisk gemenskap i socknen (jfr. Nilsson 2009:39ff).

Mycket talar alltså för att det var under den här perioden som Lagaholm utvecklades till en administrativ knutpunkt i södra Halland. Kungamakten tog nu kontroll över och systematiserade uttaxeringen, och hävdade därtill en allt rymligare beskattningsrätt som även omfattade den tidigare fria allmanningen. Varken handelsmännen på marknadsplatsen eller nybyggarna i skogen kunde längre undgå beskattning. Även kungamaktens juridiska överhöghet genererade inkomster till kronan. Därtill kan räknas en kraftfull expansion av de verksamheter som var knutna till, eller kontrollerade av, själva kungsgården: landbogsden, kvarnen, fiskeriet och handelsplatsen. I kung Valdemars jordebok kan man se resultatet av denna kungliga kraftsamling vid Lagaholm. Det skedde även en bredare omstrukturering av produktionslandskapet, där trälar och torpare omvandlades till ekonomiskt mer lönsamma landbor. I stället för att vara knutna till storgårdar som fri eller ofri arbetskraft, arbetade nu betydligt fler människor på egna eller arrenderade gårdar. Vidare bidrog uppförandet av kyrkobyggnader i sten och det kyrkliga livet i socknen till att knyta människor samman i nya gemenskaper, vilket i förlängningen ledde till att etablerade sociala mönster förändrades i grunden. Befolkningen var med andra ord på väg att omdanas till produktiva bönder, skattebetalare och tiondegivare.

Befästning och urbanisering – hög- och senmedeltidens Laholm

En besvärande omständighet i diskussionen av Laholms tidigmedeltida utveckling är att kronologin fortfarande är osäker på flera avgörande områden. Två av dessa gäller tidpunkterna för kungsgårdens befästning och stadens etablering. Jag har valt att behandla båda dessa företeelser som 1200-talsfenomen, men det

måste framhållas att detta i viss mån är baserat mer på tro än på ett gediget faktaunderlag.⁶

Beträffande kungsgården så vet vi näst intill ingenting om hur den sett ut under äldre medeltid. I samband med kraftverksutbyggnaden genomfördes på 1920- och 1930-talen flera utgrävningar på Skansholmen, men de blev dessvärre aldrig ordentligt dokumenterade. Det framkom dock fynd och tegelkonstruktioner av medeltida karaktär, och tolkningen har framförts att hög- och senmedeltidens Lagaholm varit centrerat kring en kastal, ett åttkantigt kärntorn i tegel (Salvén 1929; Bengtsson 1954:776f; Redin 1982:16; Ödman 2005:114). Det första skriftliga belägget för att kungsgården fortifierats är från 1318, då ”tornet” Lagaholm omtalas (Redin 1982:10, Andrén 1985:162), men det har ofta antagits att kungsgården varit befäst redan mot slutet av 1200-talet (Rosén 1992:45) eller i början av 1300-talet (Redin 1982:10). År 1278 tecknades nämligen på Lagaholm ett fördrag mellan den danske kungen Erik Klipping och den svenske monarken Magnus Ladulås (SDHK nr 1026), och enligt Äldre Själlandskrönikan skall borgen år 1284 ha berörts av krigshandlingar (Andrén 1985:162). Medeltidens borgbyggande kan ses som makt manifesterad i arkitektur. Befästandet av en plats innebar en kraftfull förstärkning av territoriella anspråk, och gav samtidigt en tydlig visuell signal om borgherrens auktoritet och militära styrka.

När det gäller tidpunkten för stadens etablering var länge den närmast totala avsaknaden av arkeologiskt material ett stort problem. Under senare år har dock fynd som sträcker sig ned i högmedeltid påvisats i kvarteret Våduren i Gamleby norr om kyrkan och i kvarteret Ollonborren söder om Lagaholm. Äldre keramik utan kontextuellt sammanhang har även påträffats i kvarteret Majoren norr om Stortorget (Bjuggner 2000; Håkansson 2012; Larsson 2014). Detta gör att man numera med viss trygghet kan hävda att Laholm verkligen existerat som stad på 1200-talet (jfr Håkansson 2012:15ff). Varför har då handelsverksamheten flyttat från Köpinge till Laholm? Något förvånande är detta en fråga som ofta har kringgåtts eller besvarats svävande. Axel Ejwertz anser att flytten gjorts för att underlätta för kungsgårdens förvaltare att hålla handelsverksamheten under uppsikt (Ejwertz 1961:12, jfr Arne Ejwertz 1979). Lars Redin nämner Erik Cinthios teori om de skånska köpingeorterna, men undviker att ta ställning vad gäller dess tillämpning i Laholm (Redin 1982:24). Cinthio har uppfattat köpingeorterna som kopplade till vikingatida handel under aristokratiskt överinseende medan de tidigmedeltida städerna mer setts som kungamaktens maktpolitiska markeringar som först i ett senare skede övertagit köpingarnas merkantila funktioner (Cinthio 1975). Christina Rosén har hävdats att staden tillkommit på kungligt initiativ i

6 Det är dock en tro som delas av flertalet forskare som studerat Laholm (jfr Redin 1982; Andrén 1985:162f; Rosén 1992:45).

syfta att tillskansa sig en del av intäkterna från den järnhantering som antas ha pågått i Hishultsområdet i häradets sydöstra del (Rosén 1992:46).

Min egen uppfattning är att staden haft en obestridlig koppling till kungsgården, men att handelsverksamhetens omlokalisering inte enbart varit maktpolitiskt motiverad. Jag vill i stället se förändrade kommunikationsmönster som en grundläggande orsak, närmare bestämt en förskjutning i tyngdpunkten från sjöväga förbindelser till transporter landvägen. Fyndmaterial och andra lämningar tyder på att det på udden mitt emot Laholms nuvarande småbåtshamn och upp mot Kung Ises hög (fornlämning Laholm 17:1) funnits en vendel- och vikingatida

Figur 7. Gottfred Hoffmans karta över Laholm 1625. Danska kungliga biblioteket 1113, 114,11-0-1/1625.

handelsplats. Här har båtar kunnat anlöpa fram till det vadställe som funnits vid åkröken strax öster om Hertons ö (Bjuggner *et al* 2003:64f; 2010:54ff).

Under äldre medeltid sker dock en utveckling inom skeppsbyggnadskonsten mot mer lastdryga fartyg (Crumlin-Pedersen 1999). Jämfört med vikingatidens båtar bör det ha varit mer problematiskt för dessa skepp att navigera en mil upp längs Lagan och ankra vid åbrinken. Av denna anledning bör transporter till lands ha kommit att få en större betydelse, och jag vill hävda att det är landsvägen som gjort att staden Laholm hamnat där den hamnat. Landsvägen (Kustvägen, eller ibland Kungsvägen) har gått från Helsingborg över Hallandsåsen, passerat Lagan vid Lagaholm och har därefter fortsatt norrut mot Halmstad (Ahlberg 1927:15). Kungamaktens intresse för denna landsväg framgår också indirekt av Hallandslistan, där det omtalas fyra, möjligen fem, kungliga smågods vid Hallandsåsen: *Hurukuruth* (Hulrugered), *Hulmgjærthorp* (Hunnestorp) och möjligen *Kararuth* (Karup) i Östra Karups socken samt *Baramus* (Baramossa) och *Ploghsthorp* (troligen Rostorp) i Hasslövs socken.⁷ Ett av syftena med detta riktade godsägande kan ha varit att etablera säkra rastplatser i anslutning till den besvärliga övergången över Hallandsåsen. Även om det inte nämns i källorna, bör det vid kungsgården Lagaholm ha funnits broar som inneburit att vagntransporter har kunnat komma över ån torrskodda.⁸ Detta innebar att man från kungsgården kunnat kontrollera och, om man så önskade, beskatta trafiken. I ett sådant scenario blir uppkomsten av en stad på Lagans södra sida rimlig, eftersom landsvägen måste ha gått förbi här. På den höglänta platån mitt emot den gamla handelsplatsen uppfördes på 1200-talet en ny kyrka, och sannolikt växte den äldsta stadsbebyggelsen fram i anslutning till denna (Ejwertz 1961:12ff; Rosén 1992:42). Staden har haft ett gynnsamt läge när det gäller kommunikationer till lands och till sjöss, men på grund av avståndet till kusten och bristen på bra angringsplatser för större skepp på redan vid Lagans mynning (Lagaoset) har orten aldrig haft förutsättningar att utvecklas till ett centrum för sjöbaserad fjärrhandel på samma sätt som exempelvis Halmstad och Varberg.

En annan något komplicerad frågeställning gäller Laholmsområdets kyrkliga organisation. Anders Andrén har studerat urbaniseringen i det medeltida Danmark, och när det gäller städer med endast en kyrka skiljer han mellan orter karaktäriserade av ”öppen enhet”, dvs. städer med tillhörande landsförsamling, och ”sluten enhet”, där kyrkan enbart tillhört staden. De förra anses vara organiskt framväxta ur äldre byar, medan de senare uppfattas som nygrundningar (Andrén 1985:43). Andrén anser Laholm vara en stad med ”öppen enhet” (Andrén 1985:239, jfr även Ejwertz 1961:11), men jag vill hävda att detta är en be-

7 KVJ:37. För diskussion kring orternas identifiering, se Sahlgren 1948, Runquist 1968, Sandklef 1970.

8 En bro över Lagan omtalas dock i mitten av 1500-talet (Ahlberg 1927:16; KB 22/7 1563).

dömning som torde kunna ifrågasättas. Det finns nämligen i det arkeologiska materialet än så länge få tecken på att staden skulle ha växt fram ur äldre bybebyggelse (Håkansson 2012:16); i arkeologiskt hänseende framstår Laholm snarast som en nyetablering. Vidare tycks det vid Laholm ha funnits två parallella kyrkostiftelser: stadskyrkan och den förmodade kyrkan i anslutning till gravplatsen på Skansholmen. Min teori är därför att tegelkyrkan i Gamleby från början anlagts som stadskyrka för en nyetablerad stad, medan gravplatsen vid Lagaholm ända fram i senmedeltid fortsatt att betjäna landsförsamlingens befolkning, dvs. att Laholm i stället haft en urban situation som motsvaras av Andréns begrepp ”sluten enhet”.

Detta förhållande anser jag kan ha varit rådande ända fram i senmedeltid, då vi kan skönja en serie kyrkliga förändringar i området. För det första förefaller gravläggningarna på Skansholmen upphöra någon gång under senare delen av 1300-talet eller i början av 1400-talet (Anberg 2003:34). Vidare byggs stadskyrkan på 1400-talet ut med ett mäktigt kvadratisk västtorn, och även de dubbla vapenhusen på långhusets norra och södra sidor kan ha tillbyggs under samma tid (Redin 1982:18; Andrén 1985:206). Slutligen tillkommer förmodligen på 1440-talet ett S:t Gertrudskapell med tillhörande begravningsplats i den nordöstra delen av staden. Det har 1929 och 1959 påträffats skelett och murrester i Köpmansgatan och kv. Svanen (Ejwertz 1961:85ff; Redin 1982:16; Bjugger 2007). Gertrudskapellen har ofta anlagts vid infartsvägar till städerna (Liebgott 1982:166), och kyrkostiftelsen utgör därmed ett indirekt vittnesbörd om landsvägens betydelse för Laholms utveckling. Kapellets gravplats kan ha varit till för människor som av en eller annan anledning stått utanför den ordinarie sockengemenskapen, t.ex. vägfärande. En hypotes är därför att Laholmsområdet genomgått en kyrklig omorganisation på 1400-talet, och att det är vid denna tid som kyrkan i Gamleby omvandlas från en renodlad stadskyrka till en kyrka som även blev landsförsamlingens sockenkyrka.⁹

Tolvhundratalet var en expansiv tid i Halland. Allt större ytor togs upp för jordbruk, nya gårdar anlades i skogsbygderna och alternativa näringar som t.ex. järnutvinning blev viktiga. Denna tillväxt kan också märkas i Laholmsområdet. Det bör ha varit under denna period som kungsgården byggdes ut till en borg. Befästningen fungerade som ett lås vid Lagan, men var samtidigt ett maktspråk som riktade sig mot såväl yttre fiender som mot häradets egna invånare. Tornet signalerade militär styrka men innebar också en implicit påminnelse om kungamaktens repressiva möjligheter. Borgen blev därmed en del i omvandlingen av landsmän till undersåtar. Det var också under denna tid

9 Vid någon tidpunkt bör också S:t Clemenspatrocinet ha överförts från den hypotetiska kyrkan på Skansholmen till stadskyrkan, men när detta skett är oklart. Det kan ha skett redan i samband med uppförandet av kyrkan i Gamleby, eller i samband med Lagaholmskyrkans nedläggning under senmedeltiden.

Figur 8. S:t Clemens kyrka i Laholm.

som en stad som anlades på Lagans södra sida, och redan namnet vittnar om ett nära samband mellan kungsgård och stad. Strävan att ta kontroll över den väletablerade handelsverksamheten i Köpinge bör ha varit en viktig orsak till att den danska kungamakten från början siktat in sig på Laholmstrakten. Under högmedeltiden blev emellertid den nord-sydliga landsvägen allt viktigare, och det grundläggande problemet med Köpinge var att orten låg på fel sida ån. Att Laholm anläggs på den höglänta platån på Lagans södra sida bör således ha att göra med kustvägens sträckning, där den viktiga vägövergången över Lagan behärskades av kungsgården, senare borgen, Lagaholm. Utbyggnaden av kyrkan och tillkomsten av ett S:t Gertrudskapell vittnar om en viss urban tillväxt under senmedeltiden, men genom sitt läge har Laholm aldrig haft förutsättningar att bli någon mer betydande exporthamn, något som måste ha verkat hämmande på stadsutvecklingen.

Staden och kungamakten

Laholm har ofta uppfattats som Hallands äldsta stad, tillkommen redan vid mitten av 1200-talet, även om formella stadskriterier som borgmästare och stads-sigill existerar först i slutet av 1300-talet. Stadens betydelse under medeltiden har dock ifrågasatts, och den har ibland kommit att uppfattas mer som ett ideal än en verklighet (Redin 1982:25; Rosén 1992:46). Christina Rosén har t.ex. karakteriserat Laholm mer som ett ”uttryck för en överhets önskan att ha en centralort för kontroll av den omgivande landsbygden än som uttryck för en fysisk realitet” (Rosén 1992:46). Idén om denna vaga och undflyende stadsbildning har sanno-

likt till stor del hängt samman med bristen på arkeologiskt material, något som nu är på väg att ändras. I denna text har jag därför försöka vända perspektiven något. Liksom tidigare forskning anser jag att staden hänger intimt samman med kungsgården, men jag vill inte uppfatta Laholm i första hand som en administrativ centralort. Detta är funktioner som hela tiden främst bör ha varit knutna till kungsgården. Staden vill jag i stället uppfatta som ett merkantilt centrum som framför allt fungerat som ett nav i den regionala köpenskapen. I detta avseende har orten övertagit funktioner som tidigare varit förbundna med Köpinge. Skiftet av lokal för dessa aktiviteter bör ha varit relaterat till förändrade kommunikationsmönster. Handelsplatsen i Köpinge var beroende av ån Lagan, men staden Laholm en produkt av landsvägen, och landsvägen kontrollerades av Lagaholm.

Syftet med denna text har varit att teckna en bild av hur det kan ha gått till när Laholmsområdet blev en del av danska riket och hur kungamaktens grepp om landskapet gradvis förstärktes under medeltidens första århundraden. Det som hände i Laholmsstrakten är inte något unikt utan del i en större samhällsomvandling där järnålderseliter omskapas till medeltida frälse och vikingatidens bönder och trälar blir medeltidens gårdsägare, landbor och borgare.

Referenser

- Aakjær, S (red.). 1943. *Kong Valdemars Jordebog Bd 2 Kommentar*, København.
- Ahlberg, G. 1927. Vägar och samfärdsel i Halland på 1500-talet. *Vår Bygd* 1927.
- Anberg, S. 1994. *Halland, Laholms lfs. Lagaholm 6:1, RAA 38. Arkeologisk undersökning 1992*. Uppdragsverksamheten Halmstad. Stiftelsen Hallands läns museer. Halmstad.
- Anberg, S. 2003. Laholms medeltida kyrkogård vid Lagaholm. *Utskrift* 7.
- Andrén, A. 1985. *Den urbana scenen: städer och samhälle i det medeltida Danmark*. Diss. Lund : Univ.
- Arbman, H. 1954. Hallands forntid. *Hallands historia. Från äldsta tid till freden i Brömsebro 1645*. Halmstad.
- Bengtsson, B. 1954. Hallands fästningar. *Hallands historia. Från äldsta tid till freden i Brömsebro 1645*. Halmstad.
- Bjuggner, L. 2000. *Arkeologisk förundersökning i Kv Majoren 4, Laholm 2000*. Arkivrapport.
- Bjuggner, L. 2007. *Skelett i Köpmansgatan, Laholm*. Halland, Laholm, Köpmansgatan, (delen Stortorget-Trädgårdsgatan). Kulturmiljö Halland, Arkeologisk förundersökning 2007. Arkivrapport.

- Bjuggner, L. 2008. Tusen och en natt i Tjärby. *Vägen genom historien. Arkeologi längs väg 117*. Red: P. Wranning. Halmstad.
- Bjuggner, L. & Rosengren, E. 1999. Likt eller olikt? – bebyggelse på den sydhalländska landsbygden under tidig medeltid. *Kring Västsvenska hus – boendets organisation och symbolik i förhistorisk och historisk tid*. Red: T. Artelius, E. Englund & L. Ersgård. Gotarc Serie C. Arkeologiska Skrifter 22. Göteborg.
- Bjuggner, L., Persson, E., Rosengren, E. & Wranning, P. 2003. LAHUND. Landsantikvariens Laholmsundersökningar – en pilotstudie i Ösarp och Köpinge. *Utskrift 7*.
- Bjuggner, L., Paulsson, J., Rosengren, E. & Wranning, P. 2010. LAHUND – Laholmsundersökningarna. En rapport från en pågående undersökning. *Utskrift 10*.
- Bolin, S. 1929. Hallandslistan i kung Valdemars jordebok. En kritisk studie. *Scandia* 1929.
- Brink, S. 1998. Land, bygd, distrikt och centralort i Sydsverige. Några bebyggelsehistoriska nedslag. *Centrala platser, centrala frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern. En vänbok till Berta Stjernquist*. Red: L. Larsson & B. Hårdh. Up-påkrastudier 1. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°, No 28. Stockholm.
- Cinthio, E. 1968. The Churches of St. Clemens in Scandinavia. *Res Mediaevales. Ragnar Blomqvist Kal. Mai. MCMLXVIII Oblata*. Archaeologica Lundensia. Investigationes de Antiquitatibus Urbis Lundae III. Lund.
- Cinthio, E. 1975. Köping och stad i det tidigmedeltida Skåne. *Ale* 1975.
- Crumlin-Pedersen, O. 1999. Ships as indicators of trade in Northern Europe 600-1200. *Maritime Topography and the Medieval Town*. Ed. J. Bill & B. L. Clausen. Publications from the National Museum, Studies in Archaeology & History Vol 4. Copenhagen.
- Connelid, P. 1999. Halländskt odlingslandskap under tusen år I historisk-geografisk belysning. *Från Absalon till Järnmölle och Galtabäck*. Red: S-O Olsson. Forskning i Halmstad 2. Halmstad
- Connelid, P. & Rosén, C. 1997. Agrarian Settlement and Landscape Change in Medieval Halland, South-west Sweden. *Visions of the Past. Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology*. Ed: H. Andersson, P. Carelli & L. Ersgård. Lund Studies in Medieval Archaeology 19/ Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter 24. Stockholm.
- Ejwertz, Axel. 1961. *Laholms historia 1. Kyrka och skola*. S:t Knuts gille i Laholm, publikation 1. Halmstad.
- Ejwertz, Arne. 1979. Kungen degraderade Köpinge – flyttade marknadsplats till fiskeläget Laholm. *Hallandsposten* 5/2 1979.
- Grill, E. 1954. Hallands städer. *Hallands historia. Från äldsta tid till freden i Brömsebro 1645*. Halmstad.

- Håkansson, A. 2008. Alsengemmer. *Vägen genom historien. Arkeologi längs väg 117*. Red: P. Wranning. Halmstad.
- Håkansson, A. 2012. *Laholm, staden som trots allt är. Halland, Laholms stad, Kv. Väduren 6, RAÄ 19. Arkeologisk förundersökning och undersökning*. Arkeologiska rapporter från Hallands läns museer 2012:16. Halmstad.
- Håkansson, A. 2013. Beyond the Archetypes. Social Hierarchies in Rural Medieval Halland, SW Sweden. I: Klápšte, Jan (red.) *Hierarchies in rural settlements: Ruralia IX*. Turnhout. S.359-370.
- Håkansson, Anders. 2017. *Bebyggelsehierarkier och bylandskap. Om övergången mellan vikingatid och tidig medeltid ur ett halländskt perspektiv*. Avhandling. Hallands Läns museers Skriftserie No 13, Lund Studies In Historical Archaeology 20. Halmstad och Lund.
- Hårdh, B. 1976. *Wikingerzeitliche Depotfunde aus Südschweden. Katalog und Tafeln*. Acta Archaeologica Lundensia Series in 4°, N° 9. Bonn/Lund.
- Hähnel, M. 1974. *Tre halländska kultcentra*. Märkvärdigheter i Halland 1. Varberg.
- Kadefors, O. 2009. *Forntida spår. En arkeologisk förstudie med anledning av Laholms kommuns planarbete*. Hallands läns museer Kulturmiljö, Uppdragsverksamheten. Halmstad.
- Larsson, F. 2014. *Ollonborren 3. Halland, Laholms stad, Ollonborren 3, RAÄ Laholms stad 19. Arkeologisk förundersökning 2014*. Halmstad.
- Liebgott, N-K. 1982. *Hellige mænd og kvinder*. Højbjerg.
- Ljunggren, K. G. 1959. Hallands ortnamn. *Hallands historia II. Från freden i Brömsebro till våra dagar*. Halmstad.
- Martinsson, L. 2008. Att väga ett köp. *Vägen genom historien. Arkeologi längs väg 117*. Red: P. Wranning. Halmstad.
- Redin, L. 1982. *Laholm*. Medeltidsstaden 39. Stockholm.
- Rosén, C. 1992. Staden som icke är? – Medeltidens Laholm. *Utskrift 2*.
- Runquist, K. 1951. Lax och stutar i kronoskatten på 1200-talet. *Vår bygd 1951*.
- Runquist, K. Hallandslistans gårdar i Kung Valdemars jordebok. *Sydsvenska Ort-namnssällskapets årsskrift 1968*.
- Sahlgren, J. 1933. Namn och bygder i Halland. *Svenska Turistföreningens Årsskrift 1933*.
- Sahlgren, J. 1948. *Ortnamnen i Hallands län. Del 1. Bebyggelsenamnen i södra Halland*. Uppsala/ Köpenhamn.
- Salvén, E. 1929. Lagaholms slott. Anteckningar från dess pågående utgrävning och konservering. *Kulturbokstudier och uppteckningar tillägnade Victor Ewald på sextioårsdagen*. Red. Erik Salvén & Albert Sandklef. Hallands Hembygdsförbunds skriftserie 1. Halmstad.

- Sandklef, A. 1970. Halländska gods och gårdar på 1200-talet. Översikt och nya synpunkter. *Halland* 1970.
- Svanberg, F. 1999. *I skuggan av vikingatiden. Om Skåne, Halland, Blekinge och Själland*. University of Lund. Institute of Archaeology Report Series 66. Lund.
- Thun, E. 1982. Vattenkraften och de äldsta städerna. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 1982:3.
- Westergaard, B. 1993. *Ysby socken, Hov 3:5, RAÄ 56. Arkeologisk undersökning 1991*. Hallands läns museer, Uppdragsverksamheten. Halmstad.
- Wranning, P. 1996. Laholmstraktens vikingatid och tidigmedeltid. *Bilder av halländsk arkeologi – en bok tillägnad Lennart Lundborg*. Utskrift 5.
- Wranning, P. 1999. Sydhalländska Trelleborgshus – lokala variationer av ett senvikingatida byggnadsskick. *Kring Västsvenska hus – boendets organisation och symbolik i förhistorisk och historisk tid*. Red. T. Artelius, E. Englund & L. Ersgård. Gotarc Serie C. Arkeologiska Skrifter 22. Göteborg.
- Wranning, P. 2006. *Halland, Laholms landsförsamling, Köpinge 12:1, RAÄ 108. Arkeologisk utredning/ förundersökning 2005*. Hallands läns museer Landsantikvarien, Uppdragsverksamheten. Halmstad.
- Ödman, A. 2005. *Skeingeborg, borgen som Saxo glömde*. Norra Skånes Medeltid 4. Report series 90. Lund.

Geometrisk =
Kronohemmanet Skionö
git i Wäsfige Soehn, Åhr
Halmstad Lahn, afmätt

I föreliggande utgåva har texterna en gemensam nämnare, nämligen arkeologen

Ing-Marie Nilssons forskning kring halländsk medeltid. Ing-Marie studerade det halländska landskapet under många år, främst med fokus på kyrkorna, men visade även ett stort intresse för den danska kungamaktens landvinningar i Halland under äldre medeltid.

Några av hennes arbeten hann hon inte färdigställa före sin bortgång 2016, men presenteras nu här i form av ett antal texter.

I fokus står maktens landskap, studerat utifrån runstenar på Halmstadslätten, Ysby kyrka, kungsgårdarna vid Lagaholm och Faurås samt den gåtfulla fornlämningen Sjönevadsborg.

sydsvensk
arkeologi

KULTURMILJÖ
HALLAND

EN DEL AV HALLANDS KULTURHISTORISKA MUSEUM